

Економіка

УДК 633.116.3:338.33

Т.Ю. Приймачук,
Т.М. Ратошнюк,
кандидати економічних наук

Т.А. Штанько,
Т.Ю. Сітнікова

Інститут сільського господарства Полісся НААН

ОЦІНКА ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Висвітлено роль господарств населення Житомирської області у виробництві основних видів сільськогосподарської продукції, досліджено економічні аспекти їх розвитку, в динаміці проаналізовано виробництво окремих видів агропродовольчої продукції регіону за різними категоріями господарств.

Ключові слова: особисті селянські господарства, сільськогосподарські угіддя, різні категорії господарств, продуктивність тварин.

Постановка проблеми. Соціально-економічна розбудова кожної окремо взятої території набуває визначальної ролі у прискоренні соціально-економічної результативності становлення в українському селі багатуокладної економіки, фундаментом якої має стати ефективний розвиток усіх господарюючих суб'єктів.

У процесі здійснення аграрної реформи, запровадження приватної власності на землю, розширення площ землекористування громадян, лібералізації господарської діяльності відбулися значні зміни в соціально-економічних умовах функціонування та розвитку особистих господарств населення, які на сьогодні є одними з найбільш стабільних секторів економіки у сільському господарстві України. Нині особисті господарства населення відіграють важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки країни, впливають на формування рівня доходів сільських жителів.

Традиційних підсобних сімейних господарств у світі налічується близько 500 млн. В Україні їх понад 17,6 млн, в користуванні й володінні яких знаходиться 29% сільськогосподарських угідь країни. Земельні ділянки мають 62,4% домогосподарств, а в сільській місцевості — 98,7%. Дослідженню економічних аспектів розвитку підсобних господарств сільського населення приділялася досить велика увага в працях Ю.С. Баландіна, І.Ф. Баланюка, Л.М. Гутко, В.С. Дієсперова,

Ф.В. Зінов'єва, З.І. Калугіної, Н.П. Макарова, М.Й. Маліка, Л.Ю. Мельника, Л.І. Михайлової, Л.В. Никифорова, Д.К. Прейгера, П.Т. Саблука, О.В. Чаянова, Л.О. Шепотько, Г.І. Шмельова, О.М. Шпичака та інших. Але в ринкових умовах роль, значення та функції особистих господарств населення змінюються. Виходячи з нового кількісного та якісного значення особистих господарств населення, нині особливої актуальності набуває питання удосконалення організаційно-економічного механізму функціонування та перспектив їх розвитку, а також визначення їх місця в майбутній моделі аграрної економіки.

Методика дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження були економічні положення теорії суспільного відтворення, наукові праці провідних вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем розвитку та функціонування особистих селянських господарств із застосуванням діалектичного методу пізнання, системного підходу й аналізу. Об'єктом дослідження є процес функціонування особистих господарств населення в АПК регіону.

Результати дослідження. В умовах реформування аграрного сектору економіки особисті господарства населення не тільки зберегли свій потенціал і обсяги виробництва, а й забезпечили економічне зростання виробництва деяких видів сільськогосподарської продукції.

В Законі України “Про особисте селянське господарство”, прийнятому в червні 2003 р., визначені правові, організаційні, економічні та соціальні засади ведення селянського господарства. Діяльність такого господарства засновується на особистій праці його членів з метою задоволення власних життєвих потреб та є додатковим джерелом прибутків.

Такі господарства ведуть в основному натуральне виробництво. Крім того, з розвитком суспільства посилюються вимоги до якості продукції, яку здатні задовольнити лише відносно великі господарства. Щоб вийти на ринки ЄС з цих причин, уряд Польщі, наприклад, окремою постановою заборонив переробним підприємствам закуповувати молоко з ферм, на яких утримується менше 14 корів. На жаль, у нашій країні при низькому рівні внутрішнього попиту на продукти харчування та відсутності реальних експортних угод вимушено отримують найшвидший розвиток особисті селянські господарства і менший — індустріальні товарні підприємства.

В процесі здійснення аграрної реформи спостерігається істотне зміщення виробництва сільськогосподарської продукції в сектор господарств населення. Вони традиційно займають домінуючу роль у виробництві сільськогосподарської продукції та забезпеченні життєдіяльності населення, що є особливо відчутним на фоні загального кризового стану сільськогосподарських підприємств. Відбувається зміна економічної природи частини особистих селянських господарств, які поступово посилюють свою орієнтацію на отримання прибутку від комерційної діяльності.

Значна частина сільського населення веде господарську діяльність самостійно, в тому числі через розширення особистих селянських господарств за рахунок земельних часток (паїв) і майнових паїв. В процесі аграрної

реформи відбулися істотні зміни у землекористуванні різних категорій господарств області (табл. 1).

Частка сільськогосподарських підприємств у загальній площі сільськогосподарських угідь зменшилась з 91,2% у 1990 р. до 38,6% у 2011 р., тоді як частка господарств населення зросла з 9,6% до 61,4%, відповідно.

В господарствах населення області, що включають особисті селянські господарства, присадибні ділянки, колективні та індивідуальні сади і городи, зосереджена основна частка продукції рослинництва (понад 59% у 2011 р.) і майже 84% продукції тваринництва (84,4% у 2011 р.) (табл. 2).

Така тенденція спостерігається впродовж останніх п'яти років, але, зважаючи на світовий досвід, можна стверджувати, що через дрібні розміри особисті селянські господарства не можуть бути перспективою розвитку аграрного сектору на майбутнє.

У багатоукладній економіці господарства різних категорій мають свою нішу. Склалося досить чітке галузеве розмежування виробничої діяльності між ними. Так, у виробництві зерна, соняшнику та цукрових буряків, абсолютно переважають сільськогосподарські підприємства — 88,6%, 99,1 та 92,1%.

Для цього є об'єктивні умови. Названі галузі найбільш механізовані, вони потребують певної масштабності. Займатися ними на відносно невеликих присадибних і тим більше на крихітних садово-городніх ділянках немає сенсу. Тим більше, що робочих рук у селянській сім'ї явно не вистачає, щоб займатися у необхідному обсязі інтенсивними галузями, які потребують багато людської праці. Треба також враховувати, що по названих продуктах вища рентабельність, менше проблем з їх реалізацією саме у сільськогосподарських підприємствах.

1. Площа сільськогосподарських угідь в області

Категорії господарств	Роки											
	1990		2000		2005		2009		2010		2011	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
Землі у користуванні с.-г. підприємств та громадян, всього	1616,8	100	1516,8	100	1375,8	100	1340,2	100	1329,6	100	1319,6	100
з них:												
• землі с.-г. підприємств	1475,0	91,2	1199,9	79,1	672,9	48,9	577,4	43,1	525,1	39,5	509,9	38,6
• землі громадян	141,8	9,6	316,9	20,9	702,9	51,1	762,8	56,9	804,5	60,5	809,7	61,4

2. Частка господарств населення у виробництві окремих видів продукції рослинництва та тваринництва в області

Види агропродукції	Роки						2011 р. до 2005 р., ±
	1990	2000	2005	2009	2010	2011	
Продукція сільського господарства	40,7	71,2	76,8	72,0	72,9	69,2	-7,6
Продукція рослинництва	33,4	70,6	75,6	63,5	65,3	59,3	-16,3
Зернові та зернобобові культури	4,2	19,0	20,8	14,9	15,1	11,4	-9,4
Цукрові буряки	—	4,9	39,3	12,2	8,6	7,9	-31,4
Картопля	54,2	97,2	98,3	92,0	92,2	90,0	-8,3
Овочі	34,3	92,7	97,2	95,9	94,6	91,5	-5,7
Соняшник	93,5	15,7	1,0	0,5	0,6	0,9	-0,1
Плоди та ягоди	77,1	84,6	93,7	99,0	99,5	98,5	+4,8
Продукція тваринництва	46,6	71,8	78,0	83,3	82,9	84,4	+6,4
М'ясо (у забійній вазі)	33,4	65,7	74,7	81,7	82,7	82,2	+7,5
Молоко	38,3	71,7	81,0	85,5	84,6	84,3	+3,3
Яйця	71,9	85,0	66,5	79,6	81,1	85,9	+19,4
Вовна	4,2	79,3	73,9	66,1	86,4	72,0	-1,9

Цілком інша розкладка по категоріях господарств тих галузей, які дають більше продукції з одиниці земельної площі, але потребують багато ручної праці. Сюди відносяться, перш за все, картоплярство і овочівництво. Упродовж останніх шести років переважна частина картоплі (98,3–90,0%), овочів (97,2–91,5%), плодів і ягід (93,7–98,5%) вироблялася в господарствах населення. Господарства населення у 2011 р. забезпечили 11,4% від загальних обсягів виробництва зернових та зернобобових культур і 7,9% загальних обсягів виробництва цукрових буряків, але ці показники значно знизились у порівнянні з 2005 роком — на 9,4 п.п. і 31,4 п.п., відповідно.

Урожайність основних сільськогосподарських культур в господарствах населення в порівнянні з урожайністю в сільськогосподарських господарствах останнім часом значно знизилась (виключення становлять цукрові буряки): зернових та зернобобових — на 11,9 ц/га; картоплі — на 60 та овочів — на 61,1 ц/га (табл. 3).

В структурі виробництва продукції тваринництва основна її частка зосереджена саме в господарствах населення. У 2011 р. господарства населення виробили 82,2% м'яса, 84,3 молока, 85,9 яєць та 72% вовни.

Проте за останні три роки в роботі господарств населення спостерігається низка проблем, без розв'язання яких не можна сподіватися на зростання обсягів продукції та підвищення ефективності виробництва в цих господарствах. У господарствах населення

скорочується поголів'я худоби (позитивним є лише факт збільшення кількості птиці всіх видів та свиней) та зменшується виробництво молока (табл. 4).

Продуктивність корів за період 2008–2011 рр. не має сталої тенденції до зростання у сільськогосподарських підприємствах (табл. 5). Так, у господарствах населення у 2011 р. порівняно з попереднім роком продуктивність корів збільшилася на 101 кг, порівняно з 2005 р. — збільшилася на 593 кг. При цьому у сільськогосподарських підприємствах середньорічний надій від однієї корови збільшився на 51 та 767 кг відповідно. Слід зазначити, що середньорічний надій молока від однієї корови у 2011 р. в ОСГ був у 1,5 раза вищим в порівнянні з надоями в сільськогосподарських підприємствах.

Середня жива маса реалізованої голови ВРХ в сільськогосподарських підприємствах у 2011 р. в порівнянні з 2005 р. збільшилася на 55 кг, тоді як в господарствах населення лише на 18 кг, а середня жива маса голови свиней відповідно збільшилась на 7 кг та зменшилась на 11кг (табл. 6). Середня жива маса реалізованої голови ВРХ у 2011 р., вирощеної в господарствах населення, перевищувала живу масу тварин, вирощених у сільськогосподарських підприємствах на 12 кг, свиней — на 21 кг.

Соціальна ефективність господарств населення зумовлена такими чинниками: в умовах кризи і скорочення виробництва в сільгоспідприємствах саме господарства населення підтримали продовольчу безпеку в

3. Динаміка валового збору та урожайності сільськогосподарських культур в господарствах населення області

Показники	Роки						2011 р. до 2005 р., ±
	1990	2000	2005	2009	2010	2011	
<i>Валовий збір, тис. т</i>							
Зернові та зернобобові	57,2	137,3	156,0	184,6	164,2	172,1	+16,1
Цукрові буряки	—	19,2	233,9	26,4	26,2	44,5	-189,4
Картопля	553,2	1034,4	1092,1	1011,6	1074,8	1200,8	+108,7
Овочі	51,3	180,4	197,4	201,4	198,1	215,8	+18,4
<i>Частка господарств населення, %</i>							
Зернові та зернобобові	4,2	19,0	20,8	14,9	15,1	11,4	×
Цукрові буряки	—	4,9	39,3	12,2	8,6	7,9	×
Картопля	54,2	97,2	98,3	92,0	92,2	90,0	×
Овочі	34,3	92,8	97,2	95,9	94,6	91,5	×
<i>Урожайність, ц/га</i>							
Зернові та зернобобові	26,3	23,8	21,8	28,9	26,7	29,2	+7,4
Цукрові буряки	—	263,3	300,6	317,1	238,0	349,0	+48,4
Картопля	116,3	130,6	181,0	183,9	194,0	214,0	+33,0
Овочі	131,5	145,8	212,9	223,7	213,0	231,0	+18,1
<i>Різниця між урожайністю в господарствах населення та с.-г. підприємствах, ц/га</i>							
Зернові та зернобобові	-0,6	+5,8	+1,6	-2,7	-3,3	-11,9	×
Цукрові буряки	—	+50,9	+69,4	+121,4	+6,0	+6,0	×
Картопля	+12,7	+35,2	+31,3	-42,5	-43,0	-60,0	×
Овочі	-29,7	+43,1	+33,2	-11,2	+20,0	-61,0	×

4. Поголів'я худоби і птиці, виробництво продукції тваринництва в особистих селянських господарствах області

Показник	Роки						2011 р. до 2005 р., ±
	1990	2000	2005	2009	2010	2011	
Поголів'я худоби та птиці, тис. гол.:							
ВРХ	205,5	203,7	178,5	148,6	137,6	131,2	-47,3
у тому числі:							
корів	151,8	166,8	145,8	112,2	106,8	102,7	-43,1
свиней	230,8	226,6	171,0	151,9	158,0	138,4	-32,6
овець та кіз	12,5	24,2	21,5	20,8	19,4	20,7	-0,8
птиці всіх видів	4537,4	3912,6	4229,1	4667,6	5027,6	5379,2	+1150,1
Виробництво м'яса всіх видів (у забійній масі) тис. т							
у тому числі:							
яловичини і телятини	53,1	41,8	33,7	36,1	39,4	40,2	+6,5
свинини	5,8	16,1	10,0	13,5	13,7	12,7	+2,7
м'ясо птиці	30,2	17,7	19,4	16,8	18,8	21,0	+1,6
м'ясо птиці	15,2	6,7	3,2	3,2	4,2	4,0	+0,8
Молоко всіх видів, тис. т	431,0	470,3	593,0	515,3	489,5	479,5	-113,5
Яйця, млн шт.	276,6	230,1	293,3	381,6	396,7	420,0	+126,7

5. Середній річний надій молока від однієї корови за категоріями господарств, кг

Категорії господарств	Роки						2011 р. до 2005 р., ±
	1990	2000	2005	2009	2010	2011	
Сільськогосподарські підприємства	2776	1328	2205	2551	2921	2972	+767
Господарства населення	2682	2783	3830	4327	4322	4423	+593

6. Середня маса голови, яка продана переробній промисловості, кг

Показники	Роки						2011 р. до 2005 р., ±
	1990	2000	2005	2009	2010	2011	
<i>Всі категорії господарств</i>							
Жива маса реалізованої голови:							
ВРХ	375	317	365	411	410	399	+34
свиней	129	85	105	105	104	108	+3
<i>Сільськогосподарські підприємства</i>							
Жива маса реалізованої голови:							
ВРХ	376	311	340	394	381	395	+55
свиней	129	77	101	105	104	108	+7
<i>Господарства населення</i>							
Жива маса реалізованої голови:							
ВРХ	359	320	389	422	419	407	+18
свиней	178	112	140	148	143	129	-11

країні; самозайнятість в ОСГ знімає гостроту проблеми безробіття у сільській місцевості; доходи від ОСГ стали основним джерелом доходів сільських сімей.

Незважаючи на вагому роль господарств населення у виробництві валової сільськогосподарської продукції і на значну частку самозайнятих в них, ринкова інфраструктура для них практично відсутня. Надзвичайно мало використовуються можливості розвитку малого і середнього підприємництва на селі, особливо у сфері непов'язаній із сільськогосподарським виробництвом, поряд з цим у сільськогосподарському виробництві практично відсутні мотивація працездатного населення та умови для самостійного розв'язання проблем підвищення власного добробуту.

На основі створення сприятливих економічних умов для виробництва, заготівель і переробки сільськогосподарської продукції, придбання молодняка тварин і птиці, насіння, кормів, добрив, інших матеріалів слід здійснювати системні заходи щодо подальшого розвитку особистих господарств, формування особистих господарств як товарного сектору виробництва.

Для цього пропонується передбачити:

- збільшення товарного виробництва кормів сільськогосподарськими підприємствами для потреб господарств населення, зокрема в рахунок орендної плати за земельні та майнові паї і натуральної оплати праці;
- сприяння наданню кредитів сільському населенню для будівництва виробничих приміщень, придбання техніки та обладнання;

- запровадження споживчого довгострокового кредитування;
- удосконалення і розширення системи міських продовольчих ринків з сучасними облаштованими торговельними місцями та надання селянам транспортних, складських послуг.

Для подальшого розвитку господарств населення слід вжити необхідних заходів: на законодавчому рівні визначити гарантії соціального та пенсійного забезпечення працюючих в господарствах населення; розвивати кооперацію та інтеграцію даних господарств; вдосконалити механізм функціонування елементів ринкової інфраструктури (бірж, ярмарок, аукціонів тощо); вдосконалити технічне і технологічне забезпечення особистих господарств населення шляхом розробки і виробництва малогабаритної техніки з метою скорочення витрат ручної праці; розвивати консультативне забезпечення з питань функціонування даних господарств (передових технологій, маркетингу, менеджменту).

Нині назріла нагальна потреба у створенні в сільській місцевості кооперативів для забезпечення засобами виробництва господарств населення; закупівлі, зберігання, переробки та реалізації вирощеної в них продукції. Створення багатофункціональних обслуговуючих кооперативів власників особистих господарств населення дасть змогу спеціалізувати виробництво, підвищити його концентрацію, знизити витрати і в результаті забезпечити підвищення економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції.

ВИСНОВКИ

В процесі здійснення аграрної реформи спостерігається істотне змищення виробництва сільськогосподарської продукції в сектор господарств населення. Вони займають домінуюче положення як організаційно-господарська структура, яка відіграє і в подальшому відіграватиме істотну роль у забезпеченні населення області продовольством.

У розвитку господарств населення спостерігаються стійкі тенденції до зростан-

ня, збільшення кількості землевласників і землекористувачів, розширення розмірів земельних ділянок, збільшення поголів'я худоби, зростання виробництва валової аграрної продукції та її частки в загальному виробництві продукції сільського господарства. Розвиток високотоварних підсобних господарств населення має ґрунтуватися на інтенсифікації сільськогосподарського виробництва та вкладання в нього капіталу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Закон України "Про особисте селянське господарство" // Урядовий кур'єр. — 2003.
2. Збір урожаю сільськогосподарських культур, плодів та ягід у районах Житомирської області у 2010 році // Статистичний бюлетень. — Житомир: Головне управління статистики у Житомирській області. — 2011. — 91 с.
3. Житомирщина у цифрах у 2011 році: стат. збір. / за ред. Г.А. Пашинської. — Житомир: Головне управління статистики у Житомирській області, 2011. — 156 с.
4. Сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

МОНОГРАФІЯ

«ІННОВАЦІЙНИЙ ШЛЯХ РОЗВИТКУ ХМЕЛЯРСТВА»

Розробник — Інститут сільського господарства Полісся НААН

В монографії на матеріалах власних багаторічних досліджень авторського колективу висвітлені основні положення сучасного стану галузі хмелярства та шляхи її подальшого інноваційного розвитку. В книзі науково обґрунтовано конкретні заходи щодо стабілізації й розвитку вітчизняної галузі хмелярства, її конкурентоспроможності на світовому ринку та ефективного використання коштів.

На основі оцінки сучасного стану хмелярства, в конкретних ґрунтово-кліматичних умовах, визначена зона розміщення хмільників та ефективна площа насаджень. З врахуванням строку використання насаджень передбачені об'єми реконструкції та закладки нових насаджень. Відповідно до сучасної кон'юнктури на ринку хмелю визначено сортовий склад насаджень і зони розміщення різних сортотипів, біохімічний склад перспективних сортів хмелю, систему заходів захисту, необхідну кількість хмелярської техніки при інноваційній технології вирощування, засоби захисту хмелю, що забезпечать конкурентоспроможність українського хмелю.

З метою інтенсифікації виробництва передбачено технологічні рішення, що забезпечують економію енергоресурсів та зниження собівартості продукції. Визначено критичний рівень врожайності для досягнення безбитковості виробництва хмелю в Україні. В системі організаційно-господарських заходів передбачено створення виробничої бази з максимальним економічним ефектом. В заключній частині розрахована потреба в коштах та економічна ефективність виробництва і використання капітальних вкладень.

Наукові розробки можуть бути використані керівниками та спеціалістами хмелегосподарств різних форм власності з метою підвищення конкурентоспроможності галузі в умовах набуття Україною членства в СОТ.

Джерело детальної інформації:

ІНСТИТУТ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПОЛІССЯ НААН.

Україна, 10007, м. Житомир, шосе Київське 131.

Тел. (0412) 42-92-31; e-mail: isgp.ek@gmail.com; <http://isgp.org.ua>